

Social kapital og den danske andelsmejeribevægelse¹

Gunnar Lind Haase Svendsen, antropolog, cand.mag., PhD-studerende, Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa

1. Indledning

I de senere år har begrebet »social kapital«, forstået som netværksbaseret samarbejde, fungeret som en slags fælles platform indenfor dele af den samfundsvidenskabelige forskning. Siden Bourdieu's definition af social kapital som de »aktuelle og potentielle ressourcer«, et tilhørsforhold til en gruppe medfører, har begrebet undergået en rivende udvikling.² Fra økonomisk side har man forsøgt at anskue social kapital som en ny økonomisk faktor, på linje med fysisk og human kapital. Og fra sociologisk side har man set social kapital som den 'sociale lim', der overhovedet holder et samfund sammen.³

Jeg vil i det følgende benytte begrebet social kapital i en analyse af et interessant fænomen i dansk historie: opkomsten af en andelsmejeribevægelse. Jeg vil argumentere for, at det netværkssamarbejde, der opstod i de danske landdistrikter fra begyndelsen af 1880'erne, baserede sig på socioøkonomiske relationer; at disse relationer udsprang af gensidig tillid initiativtagerne imellem; samt at opbygningen af en specifik dansk 'beholdning' af social kapital stagnerede og i løbet af 1960'erne og 1970'erne gik i opløsning.

2. Opbygning af en beholdning af social kapital

Efter en lang kornsalgperiode kom det danske landbrug ud i en voldsom krise i løbet af

1870'erne. De internationale kornpriser faldt drastisk pga. overproduktion og et forbedret, globalt transportnet i kraft af jernbaner og dampskibe. For det danske landbrug, der i et halvt århundrede havde satset på kornproduktion, var gode råd dyre.

Skiftet til animalsk produktion var næsten uundgåeligt. Først eksporterede man kvæg sydpå, til Tyskland. Men også hos tyskerne kradsede krisen, og en protektionistisk landbrugspolitik førte i 1879 til indførelsen af en streng toldafgift på levende kvæg fra Danmark. Den danske eksport af kvæg halveredes derfor det følgende år. Man måtte finde på bedre udveje.

Allerede før kriseårene havde man været i gang med at undersøge mulighederne for en mere effektiv mejeridrift.⁴ Produktionen af mejeriprodukter på de enkelte gårde, de såkaldte hjemmemejerier, havde vist sig lidet hygiejnisk og helt utidssvarende.

Det 19. århundredes sidste årtier bød på mange teknologiske innovationer indenfor mejeriområdet hvoraf en af de vigtigste var L.C. Nielsens kontinuerlige centrifuge fra 1879. Forudsætningerne for en mere rationel drift var altså tilstede. Men den kapital og den ekspertise, der nødvendigvis skulle mobiliseres i forbindelse med en rationalisering, var mere end nogen enkeltperson kunne over-

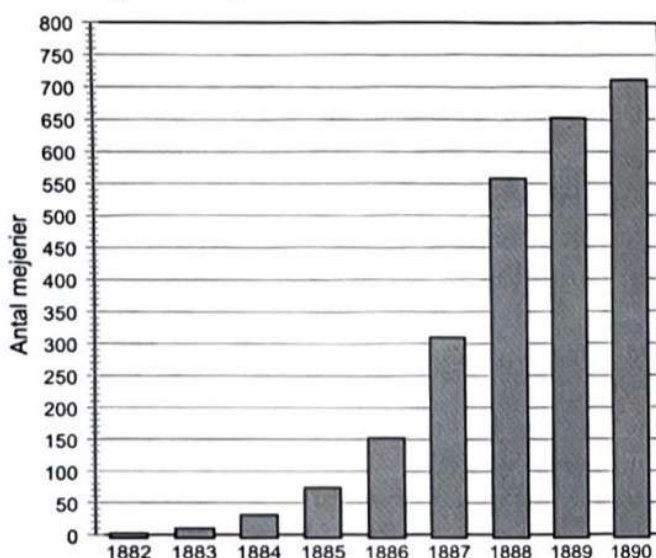
komme. For at udnytte produktionsnichen til fulde måtte man altså slå sig sammen. Spørgsmålet var blot, hvilket koncept man skulle bruge.

Den afgørende inspiration kom fra England. I Rochdale, nær Manchester, havde nogle vævere i 1844 oprettet verdens første 'Co-operative Wholesale Society', dvs. en brugs- og indkøbsforening, ejet af medlemmerne selv. Danmark fik sin første brugsforening i 1866, men endnu vigtigere forekommer det, at idéen blev overført til andre landbrugssektorer. Således blev der fra 1882 oprettet andelsmejerier, fra 1883 andelsgrovvareforeninger og fra 1887 andelssvineslagterier.

Det var i Hjedding, nær Varde, at idéen om et andelsmejeri skulle føres ud i livet. I 1882 kunne mejeriet begynde at producere – og allerede ti år efter havde 'Hjedding-modellen' spredt sig til alle dele af landet.

Succesen kan aflæses i tallene. I 1890 leverede en tredjedel af alle danske gårde mælk til et af landets 700 andelsmejerier. Og eksporten af smør steg fra 12,5 millioner kilo i 1880 til 90 millioner kilo i begyndelsen af det nye århundrede.⁵

Figur 1. Mejerier i Danmark 1882-1890

Kilde: Bjørn 1982: 85

Det var bestemt ikke den danske stat og de danske landbrugsorganisationer, der tilskyndede denne udvikling. Regeringspartiet Højre så med stor skepsis på denne 'bondefrigørelse' – havde den ikke en vis lighed med de socialistiske bevægelser rundt om i Europa? Dog, bevæbnet med tungtvejende, økonomiske argumenter kom andelsmejeribevægelsen hurtigt til at stå stærkt. Landbobefolkningen finansierede selv deres forehavender gennem egne sparekasser, indkøbte selv den ekspertise, de skulle bruge, osv. Kort sagt kunne initiativtagerne klare sig selv – og bevægelsen undslod sig enhver statsindblanding og statskontrol.⁶

En vigtig årsag til succesen var det foreningskoncept, der kan opsummeres i følgende fire standardparagraffer: åbent medlemskab, demokratisk afstemning, fælles økonomisk ansvar samt kontant tilbagebetaling af overskuddet til medlemmerne.

Det åbne medlemskab sikrede, at enhver kunne tilslutte sig det lokale andelsmejeri, uden hensyntagen til økonomisk formåen eller til politisk/religiøs overbevisning. For det andet skulle medlemmerne som bekendt træffe beslutningerne i fællesskab – man skulle stemme 'efter hoveder og ikke høveder'.⁷ For det tredje var man fælles om at bære det økonomiske tab – utvivlsomt en stærkt motiverende faktor for at arbejde sammen på trods af politiske og religiøse uoverensstemmelser. For det fjerde blev overskuddet ikke fordelt på nogen 'socialistisk' måde overhovedet. Omkring den første i måneden fik hvert medlem en kontant udbetaling i forhold til mængden og kvaliteten af den mælk, han havde leveret. Med andre ord havde enhver altså muligheden for at høste frugten af sit arbejde.

Samarbejdsrelationerne var nu på plads – på et institutionelt plan, såvel som på et uformelt plan. En beholdning af social kapital var under hurtig opbygning.

3. Udbredelse af andelsmejerimodellen

Et områdes beholdning af netværkssamarbejde – af social kapital – udgør en usynlig struktur med synlige effekter. Traditionen for udveksling, for kommunikation i en befolkning (eller i en befolkningsgruppe) muliggør ikke blot, at man uden blusel kan gå ind til naboen for at spørge om hjælp – den muliggør også et rent 'socialt velvære' i lokalmiljøet, og at nogen f.eks. interesserer sig for, hvad ens unger render rundt og laver. Det sidste indebærer en social kontrol, der naturligvis også kan have negative konsekvenser (eksklusion af anderledes tænkende, o.lign.). Udvekslingen afhænger dog af, at man 'har noget sammen': fælles projekter, fælles livserfaringer eller fælles livsanskuelser. Ligesom den beror på, at folk har tillid til hinanden. At de kan stole på hinanden.

Netop ordet tillid er blevet stærkt betonet i forbindelse med social kapital. Tillid er det, som »smører« et samfund, er det bl.a. blevet sagt.⁸

Når talen falder på den danske andelsmejeribevægelse, er det også ordet tillid, der falder os nærmest for. Det var folk, som kendte hinanden, stolede på hinanden, der satte det hele i værk. En højt respekteret skolelærer, omegnens ildsjæl. En gårdmandssøn, nyligt hjemvendt fra udlandet, hvor han havde lært om de nyeste metoder indenfor mejeridriften – nu blev han ansat som bestyrer for det lokale andelsmejeri. Eller – som det efterhånden blev almindeligt – en indflydelsesrig gårdmand, medlem af den lokale bankbestyrelse.

Disse højt betroede og respekterede mænd, der allerede havde bevist deres værd, blev ligefrem 'head hunted' af andelsmejeriforeninger i andre dele af landet. Først blev de bedt om at komme og fortælle om deres erfaringer med at oprette et andelsmejeri – siden hen fik de typisk tilbuddet om at fungere som driftsleder eller bestyrelsesformand for den kommende andelsmejeriforening.⁹

Hermed fuldfyrdedes fase 2: spredningen af netværksmodellen. Nu var det ikke blot på lokalt plan, opbygningen af social kapital fandt sted. Det foregik på landsplan. Meget symptomatisk måtte staten og landbrugsorganisationerne da også efter megen tøven anerkende bevægelsens levedygtighed, hvilket skete i slutningen af 1880'erne. På den måde blev andelsmejeribevægelsen også fra officiel side betragtet som et nationalt fænomen.

4. Opløsning af en beholdning af social kapital

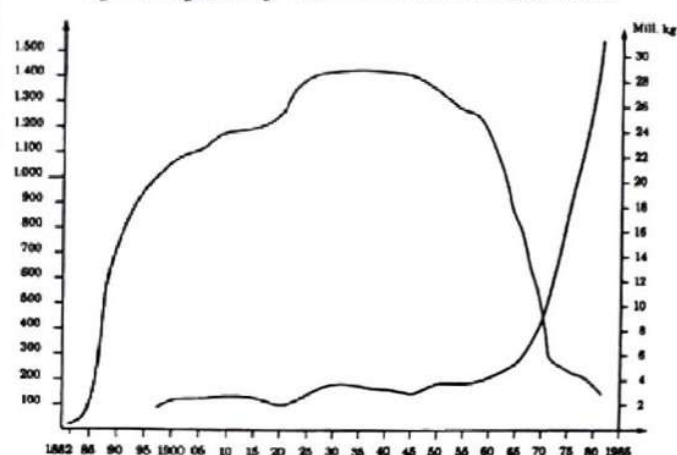
Den amerikanske sociolog Robert Putnam fortæller om, hvorledes en beholdning af social kapital i USA i slutningen af 1960'erne nåede sit maksimum.¹⁰ På dette tidspunkt deltog store dele af befolkningen i borgerrettighedsbevægelser, i politiske partier, foreningslivet blomstrede – en generel samfundsinteresse var vakt. Siden hen, fortsætter Putnam, er det gået støt tilbage. 'The Long Civic Generation' er blevet afløst af fjernsynsskigende nå-generationer. Folk mødes ikke så ofte som før. Utrygheden breder sig i gader og stræder. 1960'ernes store beholdning af social kapital er så at sige gået tabt, eroderet bort.

Er vi vidner til en lignende udvikling i de danske landdistrikter fra omkring 1960 og frem? Noget kunne tyde på det. En levedygtig netværksmodel, baseret på ansigt-til-ansigt relationer, blev efterhånden monopoliseret. Socioøkonomiske relationer mellem producenter, der stod sammen i et fælles projekt, blev efterhånden reduceret til lutter økonomiske relationer mellem den enkelte producent og 'centralen'.

Den danske etnolog Gunnar Solvang har rapporteret om de socioøkonomiske ændringer, der har fundet sted i de danske landdistrikter i moderne tid.

I begyndelsen af 1970'erne lavede han en etnologisk undersøgelse af en husmandskoloni

Figur 2. Antallet af andelsmejerier og mængden af indleveret mælk 1882-1981

Kilde: Rørdam 1983: 94

Note: Kurven til venstre viser antallet af andelsmejerier i perioden 1882-1981. Kurven til højre viser produktionen af mælk

på Als, »Rønhave«. Opbygningen af social kapital i begyndelsen af århundredet beskrives således:

»Husmændene havde de samme meninger og så på verden på samme måde. Fra anlæggelsen [1925] til omkring 1950 udgjorde kolonien et relativt stabilt og homogent lokalsamfund (...) Husmændene var knyttet sammen i et økonomisk samarbejde i et mønster af sociale relationer, der udgjorde et finmasket netværk« (Solvang 1997: 68).

Fra 1950'erne medførte den hastige, teknologiske udvikling en begyndende generationskløft i kolonien. Og i perioden 1962-75 opløstes kolonien fuldkomment som et samarbejdende landbrugssamfund.

Netværkssamarbejdet – beholdningen af social kapital – var gået tabt.

5. Demokrati, tillid, profit og 'entreprenørvirksomhed'

Nu skal denne artikel ikke opfattes som et nostalgisk forsvar for en tid og en livsform, der aldrig kommer tilbage. Tiden står ikke

stille i de danske landdistrikter – ja, måske er en 'ny' beholdning af social kapital netop under opbygning. Et netværk, som ikke mindst de nye tilflyttere er med til opbygge.

Interessant er det dog, at man – som i eksemplet den danske andelsmejeribevægelse – kan iagttage, hvorledes elementerne demokrati, tillid samt mulighed for økonomisk vinding udgør grundlaget for opbygningen af en social kapital. Ligesom det er nødvendigt med entusiastiske entreprenører til at udsprede den sociale kapital, således at hele samfundet kan drage nytte af denne yderst vigtige ressource.

Noter

1. Dele af denne artikel forekommer i Svendsen, G.T. og Svendsen, G.L.H (1999). Jeg vil gerne rette en stor tak til min bror Gert Tinggaard Svendsen, Handelshøjskolen i Århus, for et godt samarbejde omkring dette emne, samt en tak til Karen Margrethe Pedersen, Institut for grænseregionsforskning, for nyttige kommentarer. Artiklen er del af forskningsrådernes tværfaglige forskningsinitiativ »Det agrare landskab i Danmark«, hvorfra forfatteren og hans arbejdsgruppe har modtaget bevilling til forskningsprogrammet »Mennesker i det agrare landskab«.
2. »Social capital is the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition – or in other words, to membership in a group – which provides each of its members with the backing of the collectivity-owned capital, a »credential« which entitles them to credit, in the various senses of the word (...) The network of relationships is the product of investment strategies (...) aimed at establishing or reproducing social relationships that are directly usable in the short or long term« (Bourdieu 1986: 248-249).
3. Social økonomi som en ny økonomisk faktor: en oversigt på dansk finder man hos Gert Tinggaard Svendsen (Svendsen, G.T. 1999). Brede oversigter over anvendelsen af social kapital indenfor samfundsvidenskaben finder man bl.a. hos Flora (1998), Portes (1998), Sandefur og Laumann (1998).

4. Hertel 1917, s. 112ff. Bjørn 1982: 17.
5. Bjørn 1982: 112, 552, 561.
6. »Sammenlægger man, hvad der blev udlånt fra landbosparekasser og de andre sparekasser i landdistrikter, der fortrinsvis forvaltede landbefolkningens opsparing, de forholdsvis mange private lån, der så godt som alle blev ydet af personer på landet og indskuddene af aktie- eller andelskapital, så kommer man frem til, at størstedelen af den kapital, der blev investeret i mejerioprettelserne 1882-90, stammer fra landbrugets egen opsparing« (Bjørn 1982: 100). I jubilæumsskriftet for Landbosparekassen i Aarhus, hedder det: »I de femogtyve år fra 1856 til 1881 stiftedes (...) ikke mindre end 450 sparekasser, hvoraf de allerfleste havde deres rod i landbruget. Landbosparekasserne har da været en forløber for andelsbevægelsen og de har i dobbelt forstand været med til at skabe grundlaget for denne« (Thorkil Kristensen i Buch 1960: 139). Se også Paldam og Svendsen (1998).
7. I 10-15% af landets andelsmejeriforeninger valgte man dog at stemme efter 'hoveder og ikke hoveder' (Bjørn 1982: 95).
8. Putnam 1993: 2.
9. Se Bjørn 1983: 72ff.
10. Putnam (1996): »The Strange Disappearance of Civic America«.

Litteratur

- Bjørn, C. (1982). »Andelsmejeriernes gennembrud 1882-90.« *Dansk Mejeribrug 1882-2000*, 48-120. De Danske Mejeriers Fællesorganisation. Odense.
- Bourdieu, P. (1986). »The Forms of Capital«. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, 242-258. Greenwood Press, New York, Westport Connecticut, London.
- Flora, J.L. (1998) »Social Capital and Communities of Place.« *Rural Sociology*, 63 (4), 481-506.
- Hertel, H. (1917) »Andelsbevægelsen i Danmark«. Gyldendalske Boghandel-Nordisk Forlag, Kbh.
- Paldam, M. og Svendsen, G.T. (1998) »An Essay on Social Capital: Reflections on a Concept linking Social Sciences.« *European Journal of Political Economy*, forthcoming.
- Portes, A. (1998) »Social Capital: Origins and Applications.« *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Putnam, R. (1993) »The Prosperous Community. Social Capital and Public Life.« (<http://epn.org/prospect/13/13putn.html>): *The American Prospect*, no. 13 (Spring 1993).
- Putnam, R. (1996) »The Strange Disappearance of Civic America.« (<http://epn.org/prospect/24/24putn.html>): *The American Prospect*, no. 24 (Winter 1996).
- Rørdam, T. (1983) *Fra andelssamfundets barndom. En folkebog*. Dansk Friskoleforening, Jelling.
- Sandefur, R.L. og Laumann, E.O. (1998) »A Paradigm for Social Capital.« *Rationality and Society*, vol. 10 (4), 481-501.
- Solvang, G. (1997) »Nye perspektiver for lokalsamfundet i landdistrikterne. -En skitse af et husmandssamfund i afvikling.« *Landdistrikterne 1950-2050*, 65-84. Redigeret af Hørluck Jessen, Myrtue, Grau Møller og Porsmose. Odense University Studies in History and Social Sciences Vol. 212. Odense Universitetsforlag.
- Svendsen, G.T. (1999) »Socialkapital - en ny produktionsfaktor?« *Økonomi & Politik*, 72 (1), 35-40.
- Svendsen, G.T. og Svendsen, G.L.H. (2000) »Measuring Social Capital: The Danish Cooperative Dairy Movement.« *Sociologia Ruralis*, Vol. 40, No. 1.